

Конотація голосних звуків у поетичному дискурсі Євгена Гребінки

Стаття порушує проблеми породження голосними звуками додаткових семантичних та прагматичних нашарувань, які в поетичному дискурсі Євгена Гребінки відіграють роль конотаційних маркерів у формуванні художніх образів, відображаючи глибинну сутність національного бачення мовної картини світу.

Ключові слова: конотація, голосні звуки, поетичний дискурс, фонетичні засоби, прагматичні та семантичні нашарування, асонанс, алітерація, українська літературна мова XIX ст.

Статья затрагивает проблемы порождения гласными звуками дополнительных семантических и прагматических наслоений, которые в поэтическом дискурсе Евгения Гребенки играют роль коннотационных маркеров в формировании художественных образов, отображая глубинную сущность национального видения языковой картины мира.

Ключевые слова: коннотация, гласные звуки, поэтический дискурс, фонетические средства, прагматические и семантические наслоения, ассонанс, аллитерация, украинский литературный язык XIX ст.

This article deals with the problem of generating additional semantic and pragmatic layers by the vowels. Just these layers act a part of connotative markers in the process of forming artistic images in poetic discourse of Evgeniy Grebinka, reflecting the deep essence of the national vision of language world's pattern.

Key words: connotation, vowels, poetic discourse, phonetic means, semantic and pragmatic layers, assonance, alliteration, Ukrainian literary language of XIXth century.

Мова поетичних творів Євгена Гребінки з її розмовною інтонацією та винятковою мелодійною тональністю – це важливий етап у формуванні національних стандартів художнього дискурсу, оскільки, поєднуючи в собі літературне й народне мовлення, залишається "новою сторінкою між Котляревським і Шевченком" [7, с. 23]. Своєрідна простота народного мовлення цього періоду, так майстерно й системно трансформована митцем і в байках, і в ліричних поезіях, що сповнені зворушливих почуттів смутку й кохання, стала не лише визначальним компонентом структури його художніх творів, але й "невід'ємною рисою українського поетичного слова" [12, с. 15]. Для створення емоційно-експресивної тональності у ліричних творах і байках-"приказках" митець часто звертався до фразеології та пісенної лексики пафосно-риторичного характеру, однак важливим елементом елегантності й бурлескно-сатиричної спрямованості його поетичної мови виявилися додаткові семантичні та прагматичні нашарування, породжені фонетичними засобами – голосними й приголосними та їхніми сполуками. Розвиток славістики, починаючи з 50–60-х рр. XX ст., був позначений, як відомо, дослідженнями звукосимволізму, на тлі якого простежувалися тенденції до системного вивчення дихотомії "звук – значення" (В.В.Левицький, Л.А.Комарницька, В.І.Кушнерик, С.В.Воронін та ін.). Символіка звуків, знаходиться в тісному зв'язку, природно, з конотацією – лінгвостилістичною категорією, яку в українському мовознавстві розглядають як додаткові семантичні й прагматичні особливості ("співзначення") лексичного значення та значень інших мовних рівнів, що нашаровуються на їхній предметно-поняттєвий аспект і можуть бути зумовлені змістовою стороною та внутрішньою формою слова [13, с. 267]. Однак поняття конотації, незважаючи на тривалу історію дослідження (дефініції конотації вчені запропонували ще в схоластичній логіці), і сьогодні є неоднозначним і до кінця не вивченим завдяки своїй "дифузності" [14, с. 3]. У кін. XX – на поч. XXI ст. конотацію мовних знаків аналізують у різних аспектах В.М.Телія [14], В.І.Говердовський [4], Ю.Д.Апресян [1] та ін. Чимало наукових праць присвячено конотативній семантиці лексичних одиниць мови в аспекті гендерної лінгвістики (І.Є.Герасименко), прагматичного компонента конотації (О.М.Островська), емотивності (В.І.Шаховський), образності (О.Й.Блинова), тоді як фонетичні конотації – додаткові відтінки до лексичного значення, які виникають у поетичному тексті завдяки актуалізації звукових повторів – сьогодні тільки починають привертати увагу українських мовознавців, тому знаходяться в стані свого теоретичного обґрунтування.

У поетичному дискурсі Євгена Гребінки звукова палітра відіграє роль конотаційного маркера у формуванні саме художніх образів, відображаючи глибинну сутність національного бачення мовної картини світу. Як елемент асоціативної образності, фонетична конотація української поетичної мови XIX ст. змушує замислюватися над тими лінгвістичними домінантами, які роблять лірику Є.Гребінки рефлексивно-медитативною з виразними рисами абстрактно-психологічної характерності, а його байки наповнюють живими народними голосами. З огляду на відсутність спеціальних мовознавчих розвідок, котрі б розкривали фоностилістичний потенціал творів Є.Гребінки на тлі розвитку української літературної мови XIX ст., дослідження конотації звукових засобів у поетичному дискурсі Є.Гребінки видається нам своєчасним і винятково актуальним. Спостереження за конотаційними властивостями поетичної мови здійснювалося на матеріалі ліричних поезій "Човен" (1833), "Варена" (1834), "Українська мелодія" (1840), "Ліс" (1843), "Маруся" (1843), "Надпись к рисунку К.С.А. Г-ной" (1843) [5], а також тих байок-"приказок", виразний мовностилістичний колорит яких сприяв витворенню оригінальної самобутності поетичного дискурсу Є.Гребінки. Для розв'язання поставлених у статті завдань були

використані загальнонаукові прийоми (спостереження за звуковим тлом поетичних творів, систематизація фоностилістичних явищ) та семантико-стилістичний метод аналізу поетичного дискурсу, що дозволяє вирішити проблеми емоційно-образного нарощування чи трансформації об'єктивно закладених у твір смислів. З-поміж усіх фонетичних одиниць у поетичній мові відомого байкаря особливо відчутна стилістична функція голосних, які, формуючи вокальний каркас кожного слова, своєю тональністю увиразнюють портретну характеристику кожного художнього образу. У поетичному дискурсі Є.Гребінки ця категорія фонетичних одиниць сприяє виникненню асоціацій шляхом своєрідного "притягування" слів одне до одного" [15, с. 51], що визначає їхні потенційні можливості у відображенні логіки пізнання світу людиною, естетики звучання української поетичної мови на цьому етапі її функціонування. Особливо часто вокальною основою поетичних рядків стає голосний [а]: *Заквітчалась дівчина; стала край вікна. Дав бог празник. Людям празник, а вона одна* ["Надпись к рисунку К.С.А. Г-ной", с. 68]. Завдяки звуковому тлу, орнаментованому цією вокальною одиницею, митець досягає ефекту візуалізації просторово-часового компонента на рівні чуттєвого сприйняття: *І знати не знала чого я бажала!* ["Маруся", с. 69]. Голосний [а] може бути й маркером асоціації яскраво вираженої відкритої, розлогої тональності: *Хай чарка забрязка, хай весело буде!* ["Варена", с. 66]; *Цап, ріжки назад загнущи, Махнув борідкою, замакав, засакав; Еге, я правду вам казав: Нащо було Паньку прохатися в прокурори!* ["Цап", с. 43]. Підґрунтям для інтелектуального експліцитного розшифрування емоційної домінанти цих віршових рядків може бути й своєрідне психологічне зіставлення у свідомості мовця конотаційного компонента як носія світлого настрою, репрезентованого асонансом [а], та семантично детермінованих почуттів, "оповитих серпанком смутку й трагізму" [6, с. 193], тонально акцентованих голосним [у], який у сучасній лінгвостилістиці кваліфікований багатьма дослідниками (І. Качуровський, В. Коптілов) як носій тривожної асоціативної характеристики: *"Я знаю, Марусе, дівочу натуру! – Так мати старая казала дочці, – І я дівовала, була молодюю <...>"* ["Маруся", с. 69].

Голосному [у], однак, у поетичному дискурсі Є.Гребінки властива конотаційна поліфункціональність, адже у поетичних рядках *"Яка Зозуленька? <...> Гуляє у садку, нічого не псує, По гілочках намистечко кує Да сілько літ кому прожить віщує <...>"* ["Зозуля та Снігир", с. 45] асонанс [у] формує виразне звуконаслідування, зокрема й на ґрунті гармонійної асиміляції ([зо^у зу^{ле}'н'ка], [ко^уму]), тому сприймається швидше інформативним елементом, що проектує асоціативно-образну структуру поетичної мови народнописанного зразка, аніж компонентом тужливої тональності. Справді, таке звукове моделювання властиве фольклорному типу мовлення, що зазвичай спостерігаються в народних піснях: *закувала сива зозуленька в лузі* ("Ох, і закувала сива зозуленька"); *А бодай же ти, дівчинонько, З[о^у]зулі не чула! З[о^у]зулі не чула...Та як ти мого голосочка За сном не п[о^у]чула* ("Ой стелись, стелись, ой барвіночок") [6, с. 20–21], фоностилістику яких митець добре знав й активно послуговувався нею у власних творах, підсилюючи конотаційне враження асонансів ще й лексемами звуконаслідувального характеру: *З[о^у]зуля куковала* ["Зозуля та Снігир", с. 45]. Проекцією на структурну організацію народної звукової тональності є й повторюваний голосний [о]. У поетичному дискурсі Є.Гребінки цей асонанс може стати метафоричним компонентом, що сприяє породженню конотації візуального типу, яка асоціативно супроводжує суто мовну адаптацію предметів круглої форми, наприклад *сонця: коли б за гору заховалось сонце* ["Варена", с. 67]. Однак значно послідовніше цей голосний поєднує лексеми, корелюючи звуковим тлом з конотаційним компонентом аудіального типу, який визначає різний характер модуляції *голосу*, завдяки чому автор моделює:

- **елегійну тональність мовлення:** *Як очі закрию, що буде з тобою?*

Останешся, доню, одна сиротою! ["Українська мелодія", с. 67];

- **розмовно-побутову тональність мовлення:**

Із Вітром Сонечко розгаторило мову

Про силу, бачте, хто з них моцніший був.

Звичайно за словцем балакали по слову <...> ["Сонце та Вітер", с. 51];

- **сатирично-розмовну інтонацію мовлення:**

Що ж їй болото одвічало?

"Де ти сама, добродійко" – спитало.

А Верша гомонить на дні ["Верша та Болото", с. 48];

Хто хоче полюбить суддю-грошозаплота,

Про його розпитай панів,

А не питай у простого народа ["Зозуля та Снігир", с. 45].

Вокальний каркас слів у поетичному дискурсі Євгена Гребінки здатний породжувати своєрідну конотацію етнографічно-діалектного зразка й завдяки цьому створювати враження навмисної "простакуватості" мовлення, що сприяє більш точному змалюванню національних образів. Так, винятково яскрава звукова конотація спостерігається, наприклад, у лексемах, де альтернативі голосних [о], [е] з [і] у відкритих та закритих складах є не лише національною ознакою української літературної мови, але й підкреслюють індивідуальний характер розвитку цієї норми в різних місцевостях, виступаючи виразним художнім засобом. Носіями мовностилістичного колориту зазвичай є вокальні компоненти [і], [е], [о], які відповідають традиції мовлення локального характеру, порушуючи чи, навпаки, підкреслюючи загальнонаціональну норму їхнього функціонування. Є в поетичній мові Є.Гребінки й лексеми, де вокальні альтернанти послідовно об'єктивуються як історичний фонетичний процес, що, однак, у живому літературному мовленні відсутній: *<...> Знечев'я, а базар в степу як*

треба став ["Могиліні родини", с. 50]; *Глянь, пузириться як, знечев'я клекотить* ["Верша та Болото", с. 48]. Привертають увагу й такі лексеми, де голосний [e] з'являється в закритому складі: *На ставі Лебедь плив* ["Лебедь і Гуси", с. 44]; *І довго так небіж дурненький Меж птицями знаходить Солов'я; А Соловей собі сіренький Над ним співав, сховавшись меж гілля* ["Соловей", с. 61]; *Хто з плеч зірве його додолу, Хай буде той уже моцак* ["Сонце да Вітер", с. 51]. Непослідовність уживання простежується й на прикладі голосного [o] (<...> *хто з них моцніший був* ["Сонце да Вітер", с. 51]; *зложивши моцні крила* ["Ворона і Ягня", с. 54]; *чи чули, як Деркач коня поймає* ["Злий Кінь", с. 56]; *Ізліз мій дядько на дзвоницю* ["Дядько на дзвониці", с. 62]; *І ось вони дійшли до гаю* ["Соловей", с. 61]) та значно рідше – [i] (*Дрижить, як мокрий хірт* ["Вовк і Огонь", с. 58]). Така вокальна парадигма поетичного дискурсу Євгена Гребінки в імпліцитній формі сприяє моделюванню інформаційно-маркованого тексту, а відтак – реалізації прагматичної концепції автора, забезпечуючи оптимальне розуміння національної значущості художнього твору.

Література

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография : избранные труды / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1995. Т. 2. – 1995. – 692 с.
2. Воронин С. В. Основы фоносемантики / С. В. Воронин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1982. – 243 с.
3. Герасименко И. Е. Коннотативная семантика единиц языка в аспекте гендерной лингвистики : автореферат дис. на соискание ученой степени доктора филологических наук / И. Е. Герасименко. – М., 2009. – 47 с.
4. Говердовский В. И. Диалектика коннотации и денотации / В. И. Говердовский // Вопросы языкознания. – 1985. – № 2. – С. 71–79.
5. Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. / Є. П. Гребінка ; упоряд. і прим. І. О. Лучник, К. М. Секарева. – К. : Наукова думка, 1980. Т. 1 : байки, поезії, оповідання, повісті : текст / Є. П. Гребінка ; упоряд. і прим. І. О. Лучник, К. М. Секарева. – 560 с.
6. Деркач Б. А. Євген Гребінка / Б. А. Деркач // Історія української літератури. ХІХ ст. : у 3 кн. – К. : Либідь, 1995. Кн. 1 : Перші десятиріччя ХІХ ст. : навч. посібник / за ред. М. Т. Яценка. – 1995. – 386 с.
7. Євген Гребінка : Передмова // Гребінка Є. П. Твори : у 3 т. – Т. 1 : байки, поезії, оповідання, повісті / Є. П. Гребінка ; упоряд. і прим. І. О. Лучник, К. М. Секарева ; редакційна колегія : С. Д. Зубков, Б. А. Деркач, В. Л. Микитась ; редактор тому В. Л. Микитась. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 5–39.
8. Качуровський І. Фоніка / І. Качуровський. – Мюнхен : Український Вільний Університет. – 1984. – 208 с. – (Серія "Підручники". – Ч. 7).
9. Комарницька Л. А. Символічні значення голосних і приголосних в англійській мові / Л. А. Комарницька // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 67–70.
10. Коптілов В. В. Фоностилістика / В. В. Коптілов // Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1973. – С. 211–243.
11. Левицкий В. В. Семантика и фонетика / В. В. Левицкий. – Черновцы, 1973. – 103 с.
12. Рильський М. Нова українська поезія дожовтневих часів / М. Рильський // В кн. : Антологія української поезії : в 4 т. / упорядк. М. Рильського та М. Нагнибиди. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1957. Т. 1. – 1957. – 428 с.
13. Тараненко О. О. Конотація / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія / В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Видавництво "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 248–268.
14. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
15. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания : учебное пособие для студентов филол. специальности пед. ин-тов / Ю. С. Степанов. – 2-е изд., перераб. / Ю. С. Степанов. – М. : Просвещение, 1975. – 271 с.